VALORI CARDINALE ALE CRITICII CRITICII: DISOCIERE, PLURIPERSPECTIVISM, NON-EXCLUSIVITATE[1]

FUNDAMENTAL VALUES OF THE CRITIQUE OF THE CRITIQUE: DISSOCIATION, PLURI-PERSPECTIVISM, NON-EXCLUSIVITY

Sorina SORESCU

Abstract:
The paper is a brief history of eminescology, seen as the history of the researchers' scientific controversies, extremely fertile in drawing up the main directions of critical research in our country. The various stages of eminescology mirror the stages of the Romanian literary critique. The second part of the article refers to D. Caracostea's study *Eminescu in the Romanian literary critique andhistory*, the first Romanian eminescology history study.

Key words: history of the Romanian literary criticism, history of eminescology, D. Caracostea.

Ne-am obișnuit să percepem eminescologia ca pe o colecție de idei primite. Văzută așa, apare, ce-i drept, repetitivă, trenantă și, mai ales, descurajantă pentru propriul demers exegetic, un vast și haotic domeniu, căruia cu greu îi întrezărești viitorul. Saturată bibliografic, fără o discuție mai coerentă despre criteriile decupajului obiectului de studiu și specificitatea instrumentelor de investigare, eminescologia mai degrabă sperie decât atrage un tânăr cercetător.

Dar mai poate fi privită și altfel: ca provocare pentru eventuale încercări de structurare. Ne opunem haosului (inclusiv haosului *din noi*) prin ipoteze de logică, organizare, structură funcțională. De aceea, mi se pare important să regândim eminescologia din perspectiva istoriei criticii literare românești. Între cele două există o reciprocitate de nedesfăcut. Istoria eminescologiei capătă sens doar văzută în contextul istoriei criticii literare românești, așa cum istoria criticii literare românești își dezvăluie mai bine reliefurile dacă urmărim mai întâi firul istoriei receptării lui Eminescu.

Nu ar trebui să disprețuim nici acumulările lente, cu toată previzibilitatea seriilor de „contribuții", în general, pe coordonate deja stabilizate. Acestea dau, cantitativ, masivitatea producției de studii eminesciene, indicând un nivel mediu de realizare, semnificativ, în plan supraindividual, pentru cine încearcă să descrie exhaustiv o etapă a evoluției genului. Din acest unghi de vedere, examinarea sumară a unui număr cât mai mare de eșantioane este foarte importantă. Diversele moduri de încadrare în epocă, de la chestionarea influențelor la investigarea relației cu contextul istoric, vor indica plauzibilitatea științifică a explicațiilor cauzale, specifică unei anumite perioade, felul în care sunt definite și utilizate conceptele va evidenția marja de acceptabilitate, de la un moment dat, a adecvării și utilității lor demonstrative, analizele aplicate vor releva niște șabloane ale comentariului literar, care au și ele istoria lor.

Sunt determinări care ancorează nu numai convențiile de redactare a unui studiu despre Eminescu, dar și, într-un plan mai general, rețelele de așteptări, de motivații și de angajamente

[1] **Acknowledgement of the paper:**
This work was supported by the strategic grant POSDRU/159/1.5/S/133255, Project ID 133255 (2014), cofinanced by the European Social Fund within the Sectorial Operational Program Human Resources Development 2007-2013.

BDD-V1779 © 2014 Aius PrintEd
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:07 UTC)

profesionale, importante pentru continuitatea, de-a lungul timpului, a genului și practicii exegezei literare. În absența acestui fundal, apariția demersurilor originale rămâne greu de imaginat (probabil că nici G. Călinescu nu ar fi devenit marele eminescolog pe care îl știm, dacă nu și-ar fi conceput studiile eminesciene într-o epocă profund mobilizatoare pentru o astfel de specializare; în perioada interbelică, cercetarea vieții și operei lui Eminescu era, la noi, direct racordată la etosul meseriei de critic literar și la sistemul intern de omologare în cadrul breslei, fiind percepută ca principala probă de conștiință și de performanță exegetică).

Ce uriașă bază documentară ar avea la dispoziție cineva interesat să scrie o istorie supraindividuală a cotelor medii în eminescologie, o arată de la început cifrele. Cuprinzând bibliografia, volumul al XVII-lea al ediției critice a operei lui Eminescu inițiate în 1939 de Perpessicius a fost publicat de Biblioteca Academiei Române, între 1999 și 2014, în trei părți, respectiv patru tomuri, care totalizează aproape patruzeci și cinci de mii de poziții bibliografice (ediții eminesciene, exegeze în cărți și în periodice, iconografie, manifestări omagiale), pentru a căror enumerare (dublată, pe alocuri, prin aparat de note finale sau prin concise adnotări la pas) a fost nevoie de peste trei mii de pagini[2].

Nu acesta este însă principiul de alcătuire al dicționarului de eminescologie[3] pe care îl propun acum. Pe lângă ancorele despre care spuneam că dau stabilitatea structurilor de gen și practică a criticii literare, mai trebuie – cred eu – studiate și motoarele, pânzele, vâslele, burduful lui Eol sau orice altă tehnologie se poate dovedi că reușește să pună, din când în când, corabia în mișcare. Recunoscând, în principiu, relevanța istoriilor supraindividuale, în practică, opțiunea mea este de a reconstitui dinamica inovației exegetice, care nu mai este produsul gândirii colective. La fel ca istoria criticii literare și istoria literaturii, istoria (de valori a) eminescologiei se face pornind de la punerea în valoare a formulelor creatoare intens individualizate.

Față de trustul indexărilor bibliografice reprezentat de monumentalul volum XVII al ediției critice, dicționarul de față nu va avea cum să apară altfel decât drastic selectiv. Primul filtru va fi cel al posibilității problematizării critice și metacritice, pornind de la identificarea unui punct de vedere controversabil. La nivel supraindividual, tendința istoricului eminescologiei va fi de a înregistra conformități. Acordul între specialiști, comunitatea de idei și perspective analitice, armonizarea discuțiilor, până la neutralizarea șanselor de a aduce ceva nou. La nivel individual, contează însă mai mult *dezacordul*. Inovația exegetică vine din conștiința depășirii stadiului actual de cunoaștere și operaționalitate. De aceea, se instituie de cele mai multe ori polemic, înfruntând limitele deja știutului, dar și incertitudinile soluțiilor încă netestate, cu posibilitatea, deloc ușor de îndurat, a reacțiilor din partea celorlalți specialiști în Eminescu.

Ce am valorizat în *Dicționarul de eminescologie* este asumarea de riscuri exegetice, cu salturi ale gândirii critice în necunoscut. O stilistică a ecartului, dacă vreți, aplicată singularităților exegetice. Prilejuite de ieșirea cuiva din rând, obiecțiile în eminescologie se fac, bineînțeles, și în proximitatea momentului „delictului“, de către criticii de întâmpinare, rareori eminescologi ei înșiși, dar mai ales se fac în următoarele studii de profil. Dacă au noimă, rămân greu de uitat, stratificând, pe termenele lungi ale istoriografiei literare, un fel actualitate secundă a discuției (care se prelungește mult după învechirea naturală a opiniilor sau metodelor contestate inițial).

De aceea, mi s-a părut mai interesant de consemnat, în treacăt, punctul de vedere al unui detractor moralist contemporan cu Eminescu, rămas, ca un bufon, în conștiința criticii literare

[2] Se cuvin reproduse coordonatele bibliografice exacte ale… monumentalei bibliografii eminesciene: Eminescu, Mihai, *Opere*, 1939, vol. XVII, Eminescu, M. *Opere*, 1939, Vol. XVII, Partea I (1866-1938): *Bibliografie: Viața – Opera. Referințe*, Coordonare generală, Gabriel Ștrempel. Editura Academiei, București, 1999; Partea a II-a (1939-1989), A, *Opera lui M. Eminescu – ediții și periodice; referințe despre M. Eminescu în cărți*, și B, *Referințe despre M. Eminescu în periodice; Manifestări omagiale dedicate poetului; Addenda; Indice*. Autori: Anca-Silvia Bogdan, Tudor-George Pereverza, Lucreția Angheluță, Editura Academiei, București, 2008; Partea a III-a, *Mihai Eminescu, Bibliografie adnotată* (1990-2005), ediție online, 2014, disponibilă pe site-ul Bibliotecii Academiei Române (http://www.biblacad.ro/bme.html). Conform prezentării generale a volumului XVII, semnate de Anca-Silvia Bogdan și Tudor-George Pereverza, partea I a bibliografiei cuprinde 15802 de poziții (1236 de pagini), partea a II-a, 25446 de poziții (880 + 988 de pagini), iar partea a III-a, aprox. 2000 de poziții (782 pag).

[3] Sorina Sorescu, *Dicționar de eminescologie*, lucrare în curs de redactare din care reproducem aici fragmente.

BDD-V1779 © 2014 Aius PrintEd
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:07 UTC)

românești, ca să înțeleg de ce au continuat, vreme de generații, eminescologii să i se opună (când el se descalificase singur, de la început, prin chiar argumentația sa rudimentară), decât descrierea mecanică a o sută sau o mie din acele numeroase studii cu premise și execuție analitică satisfăcătoare, care fac masa eminescologiei și care nu au stârnit și nici nu vor stârni nicio reacție, pentru că nu deschid, individual, nicio problemă importantă.

Pentru că, prin consacrarea lui Eminescu, a deschis, de fapt, posibilitatea însăși a problematizării din cercetarea ulterioară, cel mai contestat a fost chiar Titu Maiorescu, criticul fondator al eminescologiei. Paradoxal (sau, dimpotrivă, cât se poate de firesc), „generațiile postmaioresciene", cum le numea E. Lovinescu, în virtutea continuității asumării principiului autonomiei valorii estetice, au devenit predominant antimaioresciene în exegeza eminesciană, din nevoia, bineînțeles, nu de a-l contrazice pe criticul junimist în privința valorii lui Eminescu, dar de înnoire continuă a modalităților de explorare a universului eminescian.

Voi acorda cea mai mare atenție polemicilor care s-au dovedit fertile, creând, pe mai departe, proiectul sau condițiile unor noi configurări. Eminescologia s-a născut din controversă și tot prin controversă și-a extins planurile de referință, provocările ei dinamizând mai toate direcțiile autohtone de cercetare literară. Vreme de mai bine de un secol, acordul cvasiunanim al criticilor literari în legătură cu valoarea operei lui Eminescu a fost susținut, în planul principiilor, formulelor și tehnicilor exegetice, printr-o dialectică a opoziției și a opoziției față de opoziție, care a făcut studiile eminesciene terenul de încercare al celor mai îndrăznețe (așadar, cele mai incomode și cele mai criticabile) proiecte de originalitate critică.

Rostul acestui dicționar este să le tezaurizeze, dar nu fără împotrivire, ca într-un relicvariu al curajului critic, ci intrând în dialog viu cu fiecare și încercând să le deslușească întemeierea pe propriul criteriu. Dacă înclinația autoarei se va dovedi, la rândul ei, predominant polemică, aceasta vine din convingerea (și speranța) că eminescologia încă nu și-a încheiat odiseea.

*

Ce vă propune acest dicționar este o călătorie pe mările interioare ale studiilor eminesciene.

Să observăm, în diacronie, etapele constituirii și expansiunii eminescologiei. Fiecare a oglindit, în reliefurile dramatice ale schimbului permanent de replici, ce era esențial în procesul constituirii și specializării analitice a criticii literare românești. Practic, toate câștigurile ideatice și operaționale ale criticii autohtone în materie de chei de lectură, concepte, metode s-au aplicat mai întâi, dacă nu cumva chiar au decurs din cercetarea lui Eminescu, mereu sub semnul experimentului supus judecății critice în cadrul comunității de interpreți.

Primele decenii de după moartea lui Eminescu au fost marcate de polemica dintre Maiorescu și Gherea. Amândouă pozițiile vor genera idei care vor fi dezvoltate de generațiile următoare de critici. Pe linie maioresciană, vor continua discuțiile despre personalitatea lui Eminescu, cu câteva interesante cristalizări teoretice (Mihail Dragomirescu, D. Caracostea). Pe urmele lui Gherea, Garabet Ibrăileanu, care credea în continuare că „științifică" este critica sociologică, va face deschiderea către analiza stilistică, revendicată, ea, în primul rând, de generațiile următoare drept analiză științifică (*Eminescu. Note asupra versului*).

În anii treizeci, apar primele două monografii de incontestabilă originalitate, semnate de Tudor Vianu, apoi, într-un proiect mult mai amplu, de G. Călinescu (prima ediție a *Operei lui Mihai Eminescu*), urmând ca, în anii patruzeci, studiile celor doi de istorie a literaturii estetice să se configureze în jurul cercetărilor monografice inițiale. În replică, apare și formula tratatului științific, inițial un curs ținut la Universitatea din București: *Arta cuvântului la Eminescu* de D. Caracostea (1938). Tot atunci, inițiază și Perpessicius ediția critică (primul volum apărând în 1939).

Desfășurate, mai întâi, în spațiul publicistic și editorial, controversele începuseră să mobilizeze și lumea universitară, impunându-se, în perioada interbelică, câteva cursuri magistrale *Eminescu*, și, mai departe, apărând ideea unei structurări mai complexe, în învățământul superior, a studiilor eminesciene (vehiculată, cu entuziasm, chiar de cronicari impresioniști, care simțeau, la rândul lor, nevoia unui nivel mai specializat al cercetării critice; Pompiliu Constantinescu pleda,

BDD-V1779 © 2014 Aius PrintEd
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:07 UTC)

încă din 1940, pentru înființarea unei „catedre Eminescu“, susținute de un „enciclopedist eminescolog“, „specialist în toate problemele câte se pot pune în legătură cu viața și opera lui“: biografism, descifrare de manuscrise si ediție critică, critică a variantelor, stilistică, literatură comparată, modalități multiple de interpretare[4]).

Cu orientarea înspre stilistică de la maturitate a lui Tudor Vianu, care va ști să facă delimitările necesare față de analiza pur lingvistică, apoi, prin studiile cercetătorului maghiar L. Gáldi, care va încerca să pună iarăși de acord cele două tipuri de analiză, anii patruzeci și cincizeci vor fi anii structurării interne a stilisticii eminesciene, aproape neafectată de contextul istoric (starea generală de alertă intelectuală și nesiguranță psihologică a zilei de mâine din timpul celui de-al doilea război mondial, apoi ideologizarea totalitară a științelor umaniste din „obsedantul deceniu“).

În acest interval, atât de nefericit în plan existențial, asistăm, aproape neverosimil, la întemeierea, în condiții de deplină libertate a spiritului, unei școli de eminescologie – școala de la Cluj, prin transplantul, de către D. Popovici, în spațiul universitar ardelean a modelului Caracostea (olteni, la origine, amândoi). Pe lângă o anumită coloratură temperamentală care a marcat gestul fondator (erau la mijloc mari dispute procedurale, iscate între perspectivele exegetice cele mai proeminente din anii treizeci și care produseseră, între timp, divizarea taberelor în cercetarea lui Eminescu între susținătorii originalității interpretative și cei ai analizelor întemeiate științific), școala de la Cluj a avut, de la început, o componentă metacritică, componentă pe care exegeza eminesciană bucureșteană o va dezvolta destul de târziu, peste alte câteva decenii (Mircea Scarlat va fi primul comentator al lui Eminescu format la București și dispus să citeze, mai sistematic, ce au zis și alții înaintea lui).

Primul curs al lui Popovici, susținut în 1946/1947 pe parcursul a două semestre, a fost un curs de istorie a eminescologiei: *Eminescu în critica și istoria literară română*. Rămânând, probabil, în circulație foarte restrânsă, în versiune litografiată, cursul va fi publicat abia în 1989 (prea târziu ca să mai stârnească reacții critice). Cu toată disponibilitatea pe care Clujul universitar o va menține tot timpul, și în anii comunismului, pentru abordarea sistematică a literaturii (în contrast cu tendința regățenilor de a aluneca în impresionism), e de mirare totuși că școala se va impune, catalizând devotamentul și energiile creatoare ale generațiilor următoare. Meritul principal îi va reveni, desigur, Ioanei Em. Petrescu.

A existat, bineînțeles, în anii cincizeci, și o pronunțată tendință de falsificare realist-socialistă a studiilor eminesciene. Nu o voi comenta însă, în această primă versiune a dicționarului, pentru că ține de domeniul istoriei ideologiilor. Importantă, pentru istoria criticii literare, este depășirea ei în deceniul următor (un gest implicit polemic al întregii comunități literare). Toată lumea e de acord că anii șaizeci au însemnat, pentru literatura română, redescoperirea valorilor canonice. Caracterizarea e valabilă, mergând de la general la particular, și pentru critica literară, ca și pentru studiul lui Eminescu, pentru care se pot aminti câteva titluri de monografii solide, de recuperare, dar lipsite de originalitate.

Neomodernismul nu a avut, în exegeză, începutul eclatant pe care l-a avut în poezie. Criticii literari au nevoie de un timp mai îndelungat pentru cristalizarea originalității. Publicarea în 1968 a eseului lui Ion Negoițescu, *Poezia lui Eminescu*, este tot o formă de recuperare. Recuperare însă a unei lucrări de critică literară. Cartea fusese scrisă în anii cincizeci, independent de școala de eminescologie din vecini, încheind, de fapt, perioada monografiilor bucureștene care își propuseseră să revoluționeze percepțiile critice asupra lui Eminescu (modelul asumat este G. Călinescu).

Anii șaptezeci și optzeci sunt ani de maturizare a generației critice care debutase în deceniul anterior. Noile voci critice își descoperă timbrul și își impun gamele interpretative originale. Bibliografiile specifice ale domeniilor sunt, pe cât posibil, aduse la zi, în pofida îngrădirilor de circulație internațională cu care se confruntă cercetătorii. Este vizibilă deplasarea accentului dinspre estetica filosofică (principalul plan de referință, la interbelici, pentru motivarea interpretării și judecății de valoare) înspre teorie literară. Seria de traduceri de lucrări teoretice de la editura Univers va fi jucat un rol important în producerea și stabilizarea acestei mutații. Prioritatea

[4] Pompiliu Constantinescu, *O catedră Eminescu*, Antologie, notă editorială și indice de nume de Lenuța Drăgan, prefață de Mihai Drăgan, Ed. Junimea, Iași, 1987.

BDD-V1779 © 2014 Aius PrintEd
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:07 UTC)

exegetică nu va mai însă studiul lui Eminescu, sau nu în același grad ca pentru criticii interbelici. Criticii autohtoni aveau acum de clasicizat literatura interbelică.

În eminescologie, ca și în celelalte discipline de cercetare literară sau conexe literaturii, cele mai puternice influențe epistemologice vor veni din direcția structuralismului. Cum era și firesc, metoda se va impune, ca pe propriul domeniu, mai întâi în eminescologia de orientare stilistico-lingvistică, prin studiul lui Dumitru Irimia, *Limbajul poetic eminescian* (1970), apoi, după revoluție, prin coordonarea celor patru volume ale dicționarului de lexicografie eminesciană.

Să amintesc că profesorul ieșean a fondat, la rândul lui, o școală de eminescologie, dar nu impunând *o singură* direcție de cercetare, ci căutând căi de comunicare între cât mai multe versiuni interpretative posibile. În spiritul ospitalier dialogic moldovenesc, profesorul Irimia a invitat la dezbatere, în fiecare an, vreme de decenii, generații de-a rândul de studenți și de tineri universitari de la toate facultățile de litere din țară (din această școală îmi place să cred că fac parte eu însămi, la fel ca și studenții mei de la Craiova, participanți, în fiecare lună mai, de mai bine de douăzeci de ani, la Colocviul Național Studențesc „Mihai Eminescu" de la Iași).

În exegeza estetică a lui Eminescu, influența structuralistă avea de întâmpinat, în anii șaptezeci-optzeci, rezistența finalităților și operațiilor specifice ale istoriei literaturii. În cunoscuta sa monografie din 1978 (*Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*), Ioana Em. Petrescu cochetează, într-o oarecare măsură, cu structuralismul (revendicat și pentru precursori), denumindu-și metoda „semantică ontologică" și experimentând productivitatea unei chei de lectură binare, foarte potrivită pentru identificarea de trăsături contrastive. Formula cercetătoarei rămâne, desigur, hermeneutică, dar apropieri si disjuncții față de structuralism se pot face oricând.

Mixări mai de profunzime și mai convingătoare ale analiticii structuraliste cu procedurile interpretative asociate timpului istoric va face însă Mircea Scarlat în *Istoria poeziei românești* (1881-1887), prima și, deocamdată, singura încercare substanțială de poetică diacronică a poeziei românești, comparabilă doar cu ceea ce reprezintă *Arca lui Noe* de Manolescu pentru poetica romanului. Suspendată, arghezian, între virtualitate și amintire, formula poeticii diacronice ar fi putut să creeze o școală bucureșteană foarte inovatoare în cercetarea istorico-literară (o școală de eminescologie, mai greu de crezut că ar fi fost posibilă, pentru că, în anii optzeci, cursul *Eminescu* era susținut la Universitatea din București, de profesorul Al. Piru).

Molcomite în deceniile comuniste (fie de frica cenzurii, fie, din contră, dintr-o frumoasă solidaritate intelectuală împotriva adevăratului adversar al tuturor literaților de bună credință, care era ideologia totalitară), polemicile se vor redeștepta, după revoluția din 1989, la început, fără relevanță pentru criteriile intrinseci ale cercetării literare.

După revoluția din 1989, au intrat în criză valorile-ancoră ale sistemului literar românesc, inclusiv ale istoriografiei literare, inclusiv ale eminescologiei (continuitatea unor principii, raportare la modele, fond comun de *savoir-faire*). Prin contestarea acestora, rețeaua motivațională dată de etosul meseriei s-a prăbușit dintr-o dată și nici acum nu e sigur că s-a refăcut complet, fie și pe noi coordonate. Cauze probabil că au fost mai multe (sistemul literar acumulase, pe tăcute, destule tensiuni interne), dar cea mai evidentă rămâne sentimentul general de culpabilitate retrospectivă.

În lipsa procesului politic și juridic al comunismului, care să penalizeze adevăratele vinovății, judecata s-a mutat în… literatură, singurul domeniu intelectual care își păstrase (sau recucerise) demnitatea profesională în totalitarism. Individual și în bloc, literații esteți au fost, pe nedrept, acuzați de lașitate civică, ajungându-se repede la negarea principiului autonomiei valorii estetice. Nu era deloc momentul propice pentru un început de carieră în exegeza literară și, dacă urmărim ce s-a întâmplat cu generația de critici aflată atunci la vârsta debutului, vom vedea că majoritatea au încercat să migreze către alte specializări.

Relevant pentru eminescologie, tot ce se poate reține din primul deceniu posdecembrist este peisajul de mare agitată. Anii nouăzeci, foarte săraci în idei critice, au adus valuri de demitizare publicistică a lui Eminescu. În suita demitizării jurnalistice, la trecerea spre anii două mii, s-a încercat formularea mai savantă a „problemei" Eminescu, în cadrul unui grup de dezbatere universitară, a unor intuiții în legătură cu nevoia studiilor interdisciplinare despre „poetul național", asimilat forțat conceptului de mit politic, cu tot cu mecanismele de consacrare a marelui poet din

BDD-V1779 © 2014 Aius PrintEd
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:07 UTC)

exegeza estetică. Ideea interdisciplinarității era bună, dar ipoteza de lucru și perspectivele analitice s-au dovedit defectuos formulate.

În contrapartidă, s-a radicalizat, într-o îndârjire sterilă (și cam răzbunătoare), și latura academică a eminescologiei. Reactivând polemic conceptul de „mit“, cu accepțiuni sistematic inadecvate într-un comentariu naiv și stufos, articolul consacrat, cu mare pompă instituțională, lui Eminescu în *Dicționarul General al Literaturii Române* (volumul III, 2005) nu este decât un îngrijorător exemplu de prestație exegetică mediocră impusă ca normă.

Semn că cercetarea literară începea, totuși, să își caute repere mai sigure de performanță, am asistat în aceeași ani și la aclimatizarea exegetică unui concept relativ nou, deja în așteptare de la sfârșitul anilor optzeci. E vorba de „romantismul Biedermeier“, teoretizat, în planul literaturii comparate europene, de cercetătorul american de origine română Virgil Nemoianu. Prima monografie aplicativă, pe cât de interesantă, pe atât de criticabilă, i-o datorăm lui Caius Dobrescu, *Mihai Eminescu. Monografie. Imaginarul spațiului privat. Imaginarul spațiului public* (2004).

*

Anunțasem prin titlu o expunere mai degrabă teoretică despre ceea consider a fi virtuțile cardinale ale criticii criticii: disociere, pluriperspectivism, non-exclusivitate. Dar teoria le aduce în prezentul gramatical al aserțiunii, greu de corelat cu vreo etapă reală a istoriei criticii. Când s-au conturat ideile care pot le pot fi asociate? Pot fi corelate, în diacronie, cu atitudini și opere critice? Niciodată nu le recunoaștem ca pe un ideal atins, ci doar unul către care se tinde, cu mai multe neîmpliniri decât izbânzi. De aceea, m-am gândit că, mai interesantă decât o încercare de conceptualizare ar fi reconstituirea unui moment important din istoria eminescologiei, anume, momentul în care începe să se perceapă ca *istorie*.

D. POPOVICI, *Eminescu în critica și istoria literară română* (1947).

Curs predat în 1946/1947 la Universitatea din Cluj. Pe baza versiunii litografiate și probabil a unor dactilograme rămase în familie, Ioana Em. Petrescu, fiica criticului, a realizat ediția definitivă, publicată în 1989[5].

Prelegerile care au alcătuit prima parte a cursului nu au ajuns la o redactare finală. S-au păstrat paisprezece scheme de „lecții“, dintre care Ioana Em. Petrescu a restituit doar șase în *Anexele* volumului tipărit. Pe cât se poate înțelege din schița de introducere, va fi urmărit prima etapă a constituirii „problemei Eminescu“, în timpul vieții poetului, când „antieminescianismul «Revistei contimporane»” și al câtorva intelectuali ardeleni (Aron Densușianu, Al. Grama) era „numai o anexă a problemei Maiorescu” (Popovici, 1989:224).

Ipoteza este verificabilă, dar numai pentru o perioadă scurtă, în primii ani de după publicarea *Direcției noi* (să zicem, cazul unui Grădișteanu de la Revista contimporană). Generalizarea este însă riscantă. Din păcate, nu știm cum anume va fi prezentat D. Popovici mutația de atitudine și de stil de argumentare, de la respingerea lui Eminescu, derivată din reacțiile față de Junimea, până la critica analitică centrată pe opera lui Eminescu, în care referința la Junimea rămâne în plan secund, ca referință contextuală. Tendința e sesizabilă, și încă în mod accelerat, chiar în articolele lui Gherea, de la studiul despre decepționism la articolul cvasimonografic consacrat lui Eminescu, ambele din 1887 (cu toate interpelările directe la adresa lui Maiorescu, al doilea nu mai poate fi asimilat doar reacției antijunimiste).

Anexele reproduc schemele a patru prelegeri consacrate lui Grama, amuzante, dar cam repetitive (prea multe idei nu avusese canonicul blăjean). Mai interesantă ar fi fost reproducerea notițelor pentru „lecțiile” lui D. Popovici despre Dobrogeanu-Gherea și despre Ibrăileanu, analizat într-o primă etapă, socialistă[6].

[5] D. Popovici, *Studii literare, VI, Eminescu în critica și istoria literară română*, Ediție îngrijită, note și bibliografie de Ioana Em. Petrescu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989.

[6] În a doua parte a cursului, referirile lui D. Popovici la critica socialistă sunt predominant negative, cu accentuări retorice ale atitudinii de respingere care, în deceniul următor, cu siguranță că i-ar fi atras ostilitatea cenzurii comuniste.

BDD-V1779 © 2014 Aius PrintEd
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:07 UTC)

Redactată pe larg este partea a doua a cursului, care, până la publicare, a avut o circulație restrânsă, în versiune litografiată. Dacă în schița primei „lecții", criticul nu rezistase tentației de a ironiza categoria eminescologilor (produși în serie de niște condiții meteo care nu au putut favoriza apariția unui nou Eminescu), în deschiderea părții a doua, formulează cu morgă profesorală nevoia unui „studiu de sinteză a istoriografiei eminesciene, un studiu care să arate cum s-a dezvoltat cronologic și cum s-a colorat interesul pentru opera marelui poet" (ibid., 7). Din acest unghi, Eminescu nu mai este văzut ca o „problemă", subordonată alteia, ci ca obiect major de cercetare.

Trebuie spus de la început că *Eminescu în critica și istoria literară română* are o teză de demonstrat: superioritatea tratatului de stilistică eminesciană al lui D. Caracostea (profesorul și modelul lui D. Popovici) față de tot ce s-a scris despre marele poet. Mai evident sau mai discret, pledoariile pentru întemeierea științifică a studiilor eminesciene din *Arta cuvântului la Eminescu* determină la toate nivelele organizarea și criteriologia lucrării lui Popovici.

Deși continuă să urmărească, cum procedase și în prima parte, dinamica atitudinilor față de Eminescu în cadrul unor grupări literare (la Junimea sau în jurul revistei *Sămănătorul*), sinteza restrânge structurarea doctrinară în favoarea celei tipologice, urmărind specializările metodologice ale studiilor eminesciene. Categoriile sunt și noi, și vechi, rezultate din suprapunerea mai multor straturi de reflecție clasificatoare. Pe lângă „critica estetică", în continuitatea lui Maiorescu, D. Popovici mai distinge și o „critică impresionistă", cu accepțiunea peiorativă preluată din aer, de la critici din generația anterioară, și o critică a „formei și a configurației", care ține locul a ceea ce fusese înainte acreditat drept „critică științifică"[7]. „Critica semănătoristă" rămâne în clasificare, ca expresie a unei ideologii literare, dar e prețuită conform unui criteriu mai degrabă științific, în primul rând pentru meritele în editarea postumelor și cercetarea biografiei eminesciene (similitudinile ideologice ale sămănătorismului cu gândirea politică și socială a lui Eminescu fiind, cumva, de ordin secund, derivate din acribia documentaristă a unor Ilarie Chendi și Ion Scurtu).

Această încercare de sistematizare pe un criteriu științific a eminescologiei este meritorie, dincolo de succes sau eșec, prin chiar faptul de a fi fost prima de acest fel. Totuși, rămâne contestabilă în prea multe privințe. În strădaniile sale de a fixa o tipologie a demersului interpretativ, D. Popovici face observații de mare finețe, cu prețul însă al ignorării deliberate a motivațiilor interne ale criticilor comentați. Așa de pildă, îi atribuie (pe urmele lui Caracostea) lui Garabet Ibrăileanu o sursă de inspirație metodologică pe care acesta declarase deja că nu a cunoscut-o decât ulterior publicării în volum a articolului *Eminescu. Note asupra versului* (M. Grammont, *Le vers français*). Va persevera în propunerea de filiații improbabile și în introducerea la propria monografie despre Eminescu, unde, evocând desprinderea lui Ibrăileanu de modelul Gherea și repoziționarea lui ca deschizător de drum în analiza stilistică, face o comparație foarte interesantă cu reorientarea către formalism a unor teoreticieni sovietici (despre care însă recunoaște că Ibrăileanu nu avusese știință).

Redus la o versiune socialistă a sămănătorismului, poporanismul nu-i trezește criticului clujean interesul ca mișcare literară care să fi avut o contribuție în studiul lui Eminescu. Din dorința

---

De mirare că au putut fi publicate chiar și în 1989. Exemplu: „Obligată să-și revizuiască principiile de bază, școala lui Gherea avea să cedeze în măsura în care progresau cultura estetică și experiența literară. Ea se perpetuează astăzi numai în câteva capete izolate, cu pletele tăiate lung și mintea retezată scurt, în care ideile nu găsesc spațiul necesar să se desfășoare și să-și schimbe, ca șerpii, pielea în fiecare an". (Ibid., p. 13). Orientate către această concluzie, „lecțiile" cu pricina ar fi fost dificil de publicat în condițiile cenzurii comuniste.

[7] Accepția peiorativă a sintagmei de „critică impresionistă" apare, la noi, în opoziție cu critica „științifică", indiferent ce se înțelegea prin aceasta. O folosește și Caracostea în *Arta cuvântului la Eminescu* (unde prin știință înțelege stilistică), fără să o teoretizeze însă. Cel mai plauzibil, modelul teoretic al clasificării propuse de D. Popovici ar putea fi tipologia criticii din *Cursul de estetică literară* al lui Garabet Ibrăileanu, curs foarte puțin cunoscut azi, dar, probabil, influent în epocă, ținut la Universitatea din Iași în anul 1925-1926. Criticulde la „Viața românească" făcea următoarea clasificare: 1) critica estetică (o critică a „meșteșugului" artistic); 2) critica psihologică; 3) critica științifică (din punctul lui de vedere, explicație a cauzelor sociale); 4) critica impresionistă. Notând „impresia pur subiectivă, plăcerea sau displăcerea", critica impresionistă este considerată de Ibrăileanu o formă inferioară de critică, cu utilitate redusă pentru studiul literaturii (G. Ibrăileanu, *Curs de estetică*, în *Opere 7*, ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru, București, Editura Minerva, 1979, pp. 79-80). De aici, Popovici nu ar mai fi avut decât să schimbe conținutul criticii științifice, de la sociologia de inspirație gheristă, la stilistica profesată de Caracostea.

BDD-V1779 © 2014 Aius PrintEd
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:07 UTC)

de a evita banalitatea încadrării lui Garabet Ibrăileanu în gruparea poporanistă, în primele pagini ale prezentării criticului (totuși, de la *Viața Românească*), discuția de generalități ne conduce, deconcertant, înspre mediile… simboliste. Mai departe, Popovici testează posibilitatea recuperării unui Ibrăileanu ca „partizan integral al criticii formaliste“[8]. Sau, dacă nu, atunci „partizan parțial“, pentru că Ibrăileanu încă mai poate fi surprins separând, în analize, forma de fond (ibid.,: 158). În plus (sau în minus), „analiza sa formală nu se întemeiază pe toate funcțiunile gramaticale, ceea ce însemnează că impresia nu se corectează printr-o verificare multiplă“. Din acumularea obiecțiilor la propria ipoteză, la încheierea prezentării, din prezumatul „formalism” al lui Ibrăileanu (nerevendicat niciodată de acesta) nu mai rămâne decât un „impresionism fonetic” (ibid.).

Ambivalența atitudinii față de Ibrăileanu este inspirată de ambivalența atitudinii lui Caracostea din *Arta cuvântului la Eminescu* (nehotărât dacă să-l recunoască sau nu drept precursor pe criticul de la „Viața Românească”). Încă și mai multe perplexități pot stârni propunerile de încadrare, cel mai adesea dezavantajoase, formulate de Popovici în legătură cu criticii din generația sa, propuneri de asemenea influențate de modul în care Caracostea se raporta la contemporani în tratatul său de stilistică eminesciană. De aceea, e dificil de evitat întrebarea dacă nu cumva cursul *Eminescu în critica și istoria literară română* nu e o încercare a lui Popovici de a-i continua acestuia nu doar ideile științifice, dar și rivalitățile personale (cu șanse mai bune de a câștiga toate bătăliile dintr-o dată, în fața studenților, un public specializat, dar încă în formare, fără rezistența opiniilor proprii dată de experiența exegetică).

Nedumerește, de pildă, faptul că Popovici nu îl încadrează și pe stilisticianul Tudor Vianu în capitolul dedicat criticii formei. Se cuvine să ținem însă cont de faptul că stilistica era, la noi, încă în curs de articulare științifică. Stilistica eminesciană, ca și stilistica generală, care a găsit, în analizele consacrate poeziei lui Eminescu, ocazia celor mai interesante teoretizări și sistematici. La fel și eminescologia, care va continua să evolueze pe liniile deja trasate în perioada interbelică, chiar și în perioada de restriște a realismului socialist (în primul deceniu de după război, G. Călinescu și-a rescris monografia dedicată lui Eminescu, ediția a doua urmând să fie publicată postum abia în 1969-1970). Astăzi vedem tabloul eminescologiei interbelice stabilizat, cu toate contururile încheiate. În 1947, nu-și epuizase încă latențele. D. Popovici clasifica, la cald, opere exegetice aflate încă în proces de evoluție și definitivare.

Dintre studiile de stilistică dedicate lui Eminescu în anii patruzeci-cincizeci, Tudor Vianu dăduse numai analiza din *Arta prozatorilor români*, pe care Popovici o conspectează cu mare atenție, dar probabil că nu o consideră suficient de reprezentativă pentru a-l plasa pe autor alături de Ibrăileanu și Caracostea în capitolul despre critica „formei și configurației“. Izolându-l și de Călinescu (cu care Vianu ar fi avut în comun cercetarea monografică din perspectivă istorico-literară[9]), D. Popovici îl plasează în descendența lui Mihail Dragomirescu, ca autor de tratat de estetică (deși tot el observă că, în *Estetica* lui Vianu, despre Eminescu vine vorba doar incidental).

G. Călinescu este plasat, alături de Lovinescu, în capitolul despre „critica impresionistă“, căreia D. Popovici îi dă numai accepția generală negativă, fără nicio încercare de nuanțare prin raportarea la originalitatea celor doi critici. Evocarea opțiunilor de principiu, care îi pot apropia, într-o oarecare măsură, pe Călinescu și Lovinescu, punerea în valoare a creativității soluțiilor concrete, care îi diferențiază (mai ales dacă urmărim modurile de abordare a vieții și operei lui Eminescu), iată câte ocazii pentru un metacritic să prezinte și să evalueze critica impresionistă după criteriul ei intrinsec. Dimitrie Popovici o reduce însă la tot ce i se pare mai important de respins în critică: lipsă de fundamentare și tentație a falsificării.

---

[8] Probabil că Popovici a gândit secvența de început a subcapitolului dedicat lui Ibrăileanu ca o introducere a întregului capitol *Critica formei și a configurației*, dominat de figura lui Caracostea, care frecventase, în tinerețe, cercurile simboliste. Un pic de precizie în redactare nu ar fi stricat totuși, mai ales că era vorba de un curs universitar (până la urmă, didactic). În *Poezia lui Eminescu*, Popovici trasează cu mai mare atenție contururile doctrinare ale criticii de la începutul secolului XX, acceptând locul comun și încadrându-l pe Ibrăileanu, oricât de neinteresant, în gruparea poporanistă.

[9] Deși anunțat chiar prin titlul cursului lui D. Popovici, capitolul despre istoriile literare lipsește cu totul din sumar, așa cum lipsesc și alte specializări ale cercetării literare, care dăduseră deja roade în prima jumătate a secolului al XX-lea (literatura comparată, biografismul și restituirile documentare etc.).

BDD-V1779 © 2014 Aius PrintEd
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:07 UTC)

Subcapitolul despre E. Lovinescu contrariază, menținând discuția în anecdotic (la drept vorbind, tot așa procedase adeseori și Lovinescu, în judecarea confraților pe care nu îi agrea, mai ales în *T. Maiorescu și posteritatea lui critică*…). Construită pe o strategie persuasivă mai complexă, prezentarea lui G. Călinescu începe cu un paragraf laudativ, scris parcă anume ca să fie infirmat de tot ce urmează.

Apreciind, într-o oarecare măsură, calitatea romanescă a redactării, studiului biografic îi reproșează ponderea redusă a elementelor de biografie intelectuală și insistența asupra naturii organice a omului Eminescu (primitivismul psihologiei, erotismul instinctual și practic, lipsit de aura marilor semnificații lirice, refuzul convenienţelor sociale). Inaderența la acest mod de a-l evoca pe marele poet este și mai evidentă în observațiile pe marginea studiului dedicat de Călinescu operei lui Eminescu, pe care D. Popovici îl respinge din toate punctele de vedere.

Este adevărat că, în 1947, era cunoscută doar prima variantă a monografiei. Călinescu însuși avea să renunțe, din proprie inițiativă, la unele chei de lectură contestate de Popovici. Despre eliminarea explicațiilor psihanalitice va vorbi în *Prefața* la ediția a doua, datată tot în 1947. Alte premise vor fi atenuate tacit, ca preferința exclusivă pentru postume. Lecțiuni controversabile din studiul manuscriselor vor fi revizuite (de o manieră care mai stârnește și acum discuții). Dar acestea erau detalii, încă în curs de precizare, ale unei vaste construcții critice. Popovici refuză să-i recunoască planul general și, mai ales, originalitatea, descrisă ca un fel de manie a contrazicerii[10].

Un simplu gest de frondă i se pare lui Popovici valorificarea estetică a postumelor, pe care o percepe ca fiind „în opoziție cu poeziile publicate, care au stabilit reputația de mare poet" (ibid., 109). În introducerea la cursul despre poezia lui Eminescu, ținut anul următor, găsește erezia lui Călinescu încă și mai de neiertat, pentru că ar fi negat nu numai gloria poetului, dar și intențiile acestuia în privința propriei opere.

Oricât de inacceptabile ni s-ar părea astăzi, obiecțiile lui Popovici sunt dublate de observații foarte tehnice de critică a criticii, care pot fi extrapolate la dezvoltarea ulterioară a eminescologiei, cu toate străduințele, în timp, ale editorilor de autonomizare a postumelor și de acreditare a unei cronologii. Mai întâi, fragmentarismul „descrierii operei", considerat, în alți termeni decât i-l reproșase Caracostea lui Călinescu în tratatul de stilistică eminesciană[11], ca fiind indus de fragmentarismul manuscriselor. Apoi, dificultatea delimitării etapelor creației eminesciene, după asimilarea ineditelor, nedatate de poet (ibid.,: 109-110).Conștientizat sau nu, acestea vor continua să fie principalele probleme pentru exegeții postcălinescieni (începând cu Popovici însuși, care, în monografia sa, va găsi soluții numai parțiale pentru studiul diacronic al poeziei lui Eminescu).

A reconfigura un obiect de studiu perceput ca „definitiv", cum a făcut, de fapt, Călinescu, este, desigur, o mare îndrăzneală care poate să deranjeze, pe moment. Dar în niciun caz nu poate fi respinsă ca improvizație. Înțelegem mai bine mobilul reproșurilor aduse lui Călinescu abia după ce citim ultimul subcapitol al lucrării, dedicat lui D. Caracostea. Lui Călinescu i-ar fi lipsit toate calitățile necesare unui cercetător al lui Eminescu, calități pe care i le atribuie, din plin, lui D. Caracostea: preocuparea pentru metodă, înțelegerea justă a bibliografiei teoretice citate, competența de lingvist.

Conflictul dintre cei doi era vechi, întreținut prin luări de poziții excesive și de o parte, și de cealaltă. În *Arta cuvântului la Eminescu,* Caracostea îl atacase pe Călinescu pe ton de pamflet (argumentele nu prea se deslușesc). La rândul său, Călinescu găsise prilej în *Tehnica criticii și istoriei literare* să ironizeze încercările lui Caracostea de a „explica" opera lui Eminescu prin

[10] Maestru al antifrazei, D. Popovici îi desenează lui Călinescu o schiță de personalitate pe cât de memorabilă, pe atât de nedreaptă: „Ceea ce caracterizează în primul rând pe Călinescu este o tulburătoare necesitate sufletească de a se situa în univers. /…/ În orice domeniu s-ar manifesta, oricât de puțin familiarizat ar fi cu cerințele prime ale unei discipline oarecare, dânsul ţine să sublinieze atitudinea proprie, rezultată în mod statornic din opoziția față de părerile consacrate. /…/ Facultatea dominantă a lui Călinescu este spiritul de contradicție. Faptul acesta îl duce să lupte nu numai împotriva celor afirmate anterior, de alți cercetători, asupra unui subiect; uneori simte trebuința să lupte împotriva propriilor păreri, când acestea au fost însușite de unul sau de altul. Rezultatul este semnificativ: niciunui alt om de știință român nu i-a fost dat să sfarme atâtea erezii și să creeze în locul lor altele" (Ibid., pp. 101-102).

[11] Caracostea se referise la analiza selectivă a unor fragmente din operă (v. articolul despre *Arta cuvântului la Eminescu*).

BDD-V1779 © 2014 Aius PrintEd
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:07 UTC)

analiza câtorva particularități fonetice. Și, ca să respingă cu un gest cât mai larg tot ce înseamnă cauzalitate în determinarea valorii estetice, taxează drept „puerilă” și critica genetică (de asemenea, experimentată, în mod, de altfel, convingător, de Caracostea).

În loc să prezinte detașat disputa (cum ar fi de așteptat să procedeze un istoric al criticii), Popovici desființează în bloc *Principiile de estetică*, pe motiv că, deși Călinescu ar fi făcut „profesiune de credință gestaltistă“[12], nu înțelegea conceptul la fel de bine cum îl înțelesese Caracostea, care, prin *Arta cuvântului la Eminescu*, a dat „singurul studiu consecvent gestaltist aplicat operei lui Eminescu“.

Aceasta este limita metacriticii practicate de D. Popovici (firească, poate, într-o etapă atât de timpurie). Universitarul clujean încerca, lăudabil, să delimiteze niște specializări critice în eminescologie, dar nu era dispus să accepte justificarea, pe logica proprie, a fiecărui tip de demers. El rămâne susținătorul unui *singur* punct de vedere, acela al lui Caracostea, provocând artificial coliziuni între tehnici și metode de studiu întemeiate pe principii diferite, în competiția pentru un iluzoriu ultim cuvânt în studiile eminesciene.

Demonstrația consecvenței irepetabile și irevocabile a „gestaltismului” studiului cu pricina nu o face, la drept vorbind, nici Popovici, probabil pentru că nu este posibilă. În prezentarea lui Caracostea, întreprinde, în schimb, o altă operațiune, care implică și ea un anumit grad de dificultate: face bune rezumate ale lucrărilor acestuia de eminescologie, foarte necesare mai ales pentru înțelegerea *Artei cuvântului la Eminescu*, lucrare valoroasă din multe puncte de vedere, dar greu de citit.

Rezumatele sunt, de altfel, singurele secvențe cu funcționalitate didactică din „lecțiile” de istorie a eminescologiei ținute de Dimitrie Popovici. Ele sunt însă adeseori contorsionate de verva polemică a autorului, acaparatoare stilistic chiar și pentru cititorul aflat în dezacord de idei. Sala de curs poate că nu a fost spațiul cel mai potrivit pentru desfășurarea unor astfel de bătălii. Dacă publicarea lucrării ar fi fost posibilă în epoca în care a fost scrisă, cu siguranță ar fi dinamizat cercetarea eminescologică, cel puțin prin inevitabilitatea replicilor.

Bibliografie

Caracostea, Dumitru. 1980. *Arta cuvântului la Eminescu*. Iași: Junimea.
Constantinescu, Pompiliu. 1987. *O catedră Eminescu*. Iași: Junimea.
Ibrăileanu, Garabet. 1979. *Curs de estetică*. București: Minerva.
Irimia, Dumitru. 1979. *Limbajul poetic eminescian*. Iași: Junimea.
Popovici, Dumitru. 1989. *Studii literare (VI). Eminescu în critica și istoria literară română*. Cluj-Napoca: Dacia.

[12] Ibid., p. 104. A-i atribui lui Călinescu o astfel de „profesiune de credință” este, desigur, exagerat. La mijloc este o confuzie, probabil deliberată, între psihologia gestalistă, menționată de Călinescu, în treacăt (ca reper aproximativ, pentru o teorie destul de personală), atunci când vorbește despre structura unei percepții, și metodele de analiză întemeiate pe estetica gestaltistă, de la care se revendică D. Caracostea.

BDD-V1779 © 2014 Aius PrintEd
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:07 UTC)